

відображення у авторських методиках і зайняли важливе місце в процесі оцінки інвестиційної привабливості підприємств.

**Список літератури:** 1. Лисенко М.Д. Комплексна оцінка інвестиційної привабливості підприємств як суб'єктів регіональних і галузевих економічних відносин: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Лисенко М.Д., Харківський держ. економічний ун-т. – Х., 2003. – 20с.; 2. Леснікова М.В. Методичні засади оцінювання інвестиційної привабливості підприємств промисловості (інвестиційно-інноваційний аспект): Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.02.02 / Леснікова М.В., НАН України; Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М.Доброва. – К., 2005. – 20с.; 3. Краснокутська Н.С. Методичні аспекти оцінки інвестиційної привабливості підприємств роздрібно-торгівлі: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.05 / Краснокутська Н.С., Харківська держ. академія технології та організації харчування. – Х., 2001. – 18с.; 4. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій: Наказ Агентства із запобігання банкрутству № 22 від 23 лютого 1998 р. – Режим доступу: <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=156&ArtID=426>; 5. Коюда О.П. Інвестиційна привабливість підприємства в умовах трансформації економіки: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / О.П. Коюда; Харк. держ. екон. ун-т. – Х., 2003. – 16 с.; 6. Пожусєва Т.О. Інвестиційна привабливість підприємств металургійної галузі в сучасних умовах: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04. / Пожусєва Т.О.; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. – Маріуполь, 2009. – 20 с.; 7. Власюк Т.М. Оцінка інвестиційної привабливості підприємств легкої промисловості (територіально-галузевий підхід) / Власюк Т.М. Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.01 / Київський національний ун-т технологій та дизайну. – К., 2006. – 17с.; 8. Коробков Д.В. Базы коэффициентов для индекса инвестиционной привлекательности предприятия ИАЕ / Д.В. Коробков // Культура народов Причерноморья. – 2005. – №67. – С.96–99; 9. Юхимчук С.В., Супрун С.Д. Матрична модель оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств / Юхимчук С.В., Супрун С.Д. // Фінанси України. – 2003. – №1. – С.3–12.

Надійшла до редколегії 23.03.2011

УДК 330.117.331

**Л.М. ЯВОРСЬКА**, канд. екон. наук, доцент, ХНАДУ, Харків,  
**О.В. ПОПАДИНЕЦЬ**, канд. екон. наук, доцент, ХНАДУ, Харків

## **ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВІ НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ**

В статті проаналізовано сутність та структуру соціального капіталу суспільства і визначено шляхи його формування в умовах сучасної України

В статье проанализирована сущность и структура социального капитала обществ и определены пути его формирования в условиях современной Украины

The article analyzes the nature and structure of the social capital of society and defined by its use in modern Ukraine

**Ключові слова:** соціальний капітал, довіра, структурний капітал, когнітивний капітал, економічна ефективність.

**Вступ.** Однією з найпопулярніших, найдосліджуваних та найскладніших в сучасній науці категорій сьогодні є категорія соціального капіталу (СК). Ця категорія має величезний потенціал, численні дослідники в галузі соціології, економіки, політології, психології вивчають її зміст, значення та перспективи

розвитку. Втім, майже всі науковці погоджуються, що соціальний капітал є одним з найвагоміших показників культурності суспільства та чинником його економічного розвитку. Так, низька довіра українців один до одного, архаїчні культурні норми, нерозвиненість соціальних мереж підбивають здатність наших громадян до самоорганізації та спільних дій для досягнення спільних інтересів. Брак СК доповнений масштабним і жорстким контролем бюрократії над економікою та суспільством. Таке заміщення не є повноцінним, оскільки пасивні та роз'єднані громадяни не здатні контролювати державу та дії її урядовців.

Фахівці звертають увагу на те, що СК міг би стати в Україні фактором об'єднання суспільства. Та досі не став. Падіння довіри до влади в Україні продемонстрували президентські вибори. Соціальний капітал в Україні був – не тільки в минулому, але і в часи недавні. Найпомітнішим виявом такого капіталу в дії став помаранчевий Майдан, коли мільйони людей виявили активність, довіру одне одному і лідерам, високу здатність до самоорганізації. Через декілька років маємо шокуючий стан тотальної апатії і недовіри кожного до кожного і всіх до всіх. Країни, де практично відсутній СК, не здатні ні до модернізації, ні до розвитку. «Держави, що не відбулися» (тропічна Африка) мають спільну рису: відсутність соціального капіталу [1].

Соціальний капітал це завжди суспільне, а не приватне благо, оскільки він не може належати окремій людині чи навіть групі людей. СК властивий саме природі людських відносин, оскільки коли людина (економічний суб'єкт) тісно пов'язана з іншими людьми, то вона, як і інші учасники цих взаємовідносин, отримує через це численні переваги.

Серед дослідників соціального капіталу слід відзначити Л.Дж. Ханіфана, Дж. Джекобса, Дж. Коулмана, Р. Патнема, П. Бурдьє, Т. Дігіліну, Б. Корнейчука, В. Смирнова, С. Сивоху, Н. Степулу. Ф. Фукуяму та ін. Втім ряд проблем функціонування СК залишається недостатньо вивченим. Серед них – питання, пов'язані з необхідністю та шляхами формування соціального капіталу в Україні, що і зумовило мету нашого дослідження.

**Постановка завдання.** Метою статті є визначення сутності та структури соціального капіталу суспільства та аналіз шляхів його використання в умовах сучасної України.

**Методологія.** Вже саме визначення СК є доволі неоднозначним. Так, ряд авторів вважає, що СК – це концепція, яка містить соціальні мережі та взаємозв'язки між ними у суспільстві [2] або зв'язки між людьми й залежні від них норми довіри та поведінки, які створюють механізм соціальної взаємодії [3]. Всесвітній банк визначає СК як сукупність інститутів, відносин та норм, які якісно та кількісно формують соціальну взаємодію у суспільстві. На думку П.Бурдє, СК є соціальними зв'язками, які можуть виступати ресурсом для отримання вигоди і є, насамперед, результатом суспільного виробництва.

Інша концепція була запропонована Дж. Колманом, згідно якої СК є суспільним благом, але створюється вільним і раціональним індивідом для досягнення власних вигід. Цей процес невід'ємний від соціального контракту, наявності соціальних норм, соціальних обмінів і, отже, вимагає деякого базового рівня довіри. Послідовники Колмана розглядають СК як основу ліберального суспільства та атрибут індивіда, що надає йому серйозні переваги в досягненні життєвих цілей, кар'єрі, захисті майна, доступі до інформації. Економічний зміст СК в тому, що він істотно збільшує ефективність економічної системи шляхом скорочення трансакційних витрат взаємодії. Мова, насамперед, йде про витрати на координацію спільної діяльності. СК здатний замінювати контракти, формальні правила та бюрократичні процедури відносинами довіри, стійкими професійними стандартами, етикою спілкування, тобто тими неформальними нормами, які передаються культурними традиціями та освітою. Від рівня розвитку СК безпосередньо залежить рівень виробничих витрат. Чим менше рівень довіри, працовитості, тим більше потрібно все контролювати, тим більші витрати спостереження, моніторингу. Все це впливає на собівартість продукції і швидкість реакції на зміни ринкових умов [4].

Р. Патнемом була розроблена трифакторна модель СК, яка включає: норми взаємності, довіру і соціальні мережі. Оскільки перші чинники є соціально-психологічними атрибутами індивіда, тому автор вимірює СК за допомогою індивідуальних індикаторів, таких, як інтенсивність і чинність контактів, членство в суспільних об'єднаннях, електоральна активність, задоволеність взаємовідносинами, дотримання норм взаємності, почуття безпеки, довіра до сусідів і соціальних інститутів. Групові або територіальні показники СК формуються за допомогою агрегації індивідуальних. Шляхом вивчення економічного розвитку

деяких регіонів світу Патнем доводить, що зміна якості соціальних відносин передує економічному розвитку, що суперечить П.Бурдьє. Так, більшість науковців погоджуються, що саме СК є наслідком економічного та інституційного розвитку, а не навпаки [1].

Прийнято розрізняти дві форми існування СК: структурний, що включає суспільні інститути, мережі, асоціації; правила та когнітивний, який складається з довіри, відносин, цінностей, норм та способів поведінки [2].

Незважаючи на критику, індивідуалістичний підхід до виміру СК домінує в дослідницькій програмі Всесвітнього банку, присвяченої стійкому розвитку країн і регіонів, і більшості економічних і соціологічних моделей [3].

Одним з індикаторів соціального капіталу є належність до груп, наявність контактів. Хоча СК створюється і підтримується в міжособистісних та міжгрупових відносинах він не є синонімом згуртованості та солідарності. Остання може створюватися як позитивним відношенням до зовнішнього соціального оточення (великий радіус довіри, за Ф. Фукуямою), так і негативної, коли зовнішні групи сприймаються вороже (великий радіус недовіри). У другому випадку суспільна етика виправдує аморальну поведінку стосовно інших заради блага своїх, і сукупний СК зменшується.

Як і інші форми капіталу, соціальний капітал передбачає активне використання. Подібно капіталу фізичному, СК може виступати як запас, але його відмінність у тому, що він не втрачається і не зношується при використанні, навпаки, без використання він втрачає свою цінність. При цьому, як і фізичний капітал, він вимагає вкладень у себе у формі соціальної взаємодії та дій, що підтримують довіру [2].

Умови для розвитку соціального капіталу можуть спеціально створюватися і підтримуватися. До чинників, що руйнують СК в організації (на макрорівні) відносять:

- Відсутність особистих робочих місць, що заважає людині відчувати свій особистий зв'язок зі організацією і висловити її.
- Різкі та радикальні зміни процесів в організації, які здійснюються на шкоду сформованим в колективі нормам, цінностям і відносинам.
- Надмірна концентрація уваги на лідері, переоцінка його значення.

- Лицемірство: подвійні та непрозорі стандарти корпоративної політики, невідповідність дій керівництва запропогандованим цінностям.

Однак для збільшення соціального капіталу недостатньо просто уникати означених факторів, слід створювати об'єктивні умови та підстави для формування довіри, як фундаментальної основи СК.

**Результати дослідження.** Так у країнах, де рівень довіри високий, кількість великих корпорацій, наприклад, більше ніж у країнах, де цей показник менший. Приклад – Німеччина і Франція. Дві країни, ще знаходяться поруч і нещодавно були на одному рівні розвитку, але Німеччина є протестантською країною, що характеризується більшим рівнем довіри та ініціативи, а Франція – країна католицька, з більшою централізацією влади і, як наслідок, меншою активністю населення [5].

Довіра – це складна категорія. Як категорія економічна, довіра відображає вплив на економіку існуючого в суспільстві рівня довіри як між самими громадянами, так і до влади, а також довіру між державою, виробниками, споживачами. Якщо такої довіри бракує, це одразу ж несприятливо відбивається на економічному розвитку країни.

Можна виділити найбільш істотні ознаки існування довіри: по-перше, довіра є моральними відносинами між людьми; по-друге, для довіри необхідне знання один одного; по-третє, довіра є повністю добровільним проявом, вона не може бути створена насильно.

Соціальний капітал – це форма існування довіри. Без довіри в співтоваристві стануть неможливими численні форми взаємодії та обміну знаннями. Економічні структури відчують велику потребу в створенні до себе довіри, інакше жоден економічний суб'єкт не матиме з ними справи, не вкладатиме гроші. Схожа ситуація і зі структурами політичними, державними, які мають потребу в довірі, щоб забезпечити стабільність свого існування.

Довіра може бути більш або менш раціональною і ґрунтуватися як на чистій вірі або, навпаки, на знаннях і досвіді. Країни з високим рівнем суспільної довіри більш стабільні в політичному сенсі та більш розвинуті в економічному, з низьким – відчують ризики соціальних і політичних зрушень та спалахів насильства. Сам рівень розвитку довіри і, як наслідок, СК, визначається історією держави, її політичним режимом, соціальними гарантіями та ін. Це означає, що

соціальний капітал може бути цілеспрямовано акумульований у суспільстві, якщо для його розвитку додаються зусилля й створюються сприятливі умови.

**Висновки.** Таким чином, інвестиції в розвиток СК – це необхідність як для економіки в цілому, так і для конкретних організацій. В Україні, де рівень розвитку як довіри, так соціального капіталу є надзвичайно низьким, це проблема стоїть дуже гостро. В нашій країні, на думку фахівців, відбувається процес накопичення негативного СК, що проявляється у корупції, злочинності тощо. Подібні явища існують майже у кожній посткомуністичній країні. Людина не усвідомлює себе в Україні громадянином. Соціологічні опитування останніх років доводять, що понад 80 % українців не відносять себе до жодної громадської організації. Цей показник нижче навіть ніж у Латинській Америці. І це свідчить, що довіри до інститутів, які формують і акумулюють СК, в Україні немає. Занепад соціального капіталу виключає формування громадянського суспільства, веде до деградації демократичних інституцій і процедур.

Для розвитку СК, принаймні, на макрорівні необхідно:

1. Встановлення зв'язків як на рівні окремих організацій, так і на рівні держави та громадян. До комунікативних потреб, що помножують СК, належить потреба в інформації, потреба в зворотному зв'язку, у взаєморозумінні і співробітництві як усередині самої організації, так і з іншими суспільними структурами та аудиторіями. Комунікативний менеджмент є тією прикладною дисципліною в управлінні, що має задовольняти ці потреби, працюючи на розвиток всіх видів капіталу економічної системи.

2. Зміцнення довіри, що вимагає прозорої й справедливої політики організації стосовно співробітників та громадян.

3. Розвиток співробітництва та створення мереж соціальних зв'язків. Так, інформаційне середовище, що допомагає вирішувати складні та неоднозначні проблеми, дуже впливає на ефективність праці. У сучасній економіці співробітництво та інновації грають усе більше важливу роль, тому слід приділяти більше увагу відносинам у колективі. Звичайно, новітні технології співробітництва спрощують роботу у віртуальному середовищі. Однак, для успіху потрібна і увага до сформованих людських відносин, до того, як люди вміють спільно вирішувати проблеми.

Проблема щодо формування СК на рівні всієї держави (макрорівні) є ще більш складною, оскільки саме це має розірвати замкнене коло соціальної деградації в Україні. Цю місію мала б узяти на себе державна еліта. Її пошук, створення та розвиток є ключем до перспектив української економіки та української нації. Інакше – країну чекає повни занепад.

**Список літератури:** 1. *Стенула Н.* Занепад соціального капіталу – індикатор занепаду України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/suspilstvo/zanepad-sotsialnogo-kapitalu-indikator-zanepadu-ukrayiny.html> 2. Социальный капитал. Матеріал з Вікіпедії – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wik> 3. *Вовченко М.* Социальный капитал – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smart-edu.com/index.php/intellektualnyy-kapital/sotsialnyy-kapital/vse-stranitsy.html> 4. *Сивуха С.* Капитал социальный – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bourdieu.name/content/social-capital> 5. *Фукуяма Ф.* Доверие – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://managementzone.ru/archives/396> 6. Сысоев С. Проблема выявления структурных функций социального капитала // Науч. тр. Донецкого нац. техн. ун-та. сер. экономическая. – 2007. – Вып. 31.1. – С.176-181.

*Надійшла до редакції 28.03.2011 р.*